

ომარ მაგნიბე

ტერმინ „ბევრის“ შესახებ

კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსად 1878 წლის 13 ნოემბერს დანიშნეს კირილე იანოვსკი, ერთი იმ „ვეშაპთაგანი“, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას საქართველოში.

იანოვსკის მტკიცედ სწამდა, რომ რუსეთის იმპერიის განაპირა რეგიონებში სკოლა უნდა ყოფილიყო რუსული ცივილიზაციის დამწერგავი და ადგილობრივი კულტურის შემმუსვრელი.

ამ მიზნით მეცხრამეტე საუკუნის სამოცდაათიანი წლების მიწურულს საქართველოში დაიგეგმა რუსულ ენაზე სწავლება ბავშვის სკოლაში შესვლის დღიდანვე, რაც მკვეთრად აისახა განათლების მესვეურთა გამოსვლებსა და პუბლიკაციებში. სახელდობრ, გორის საოსტატო რუსულენოვანი სემინარიის (იგივე ამიერკავკასიის სამასწავლებლო სამკურსიანი სემინარია, რომელიც გაიხსნა 1876 წელს და ამჟამად დაწყებითი სკოლის მასწავლებლებს (ქსე, 1977: 228-229)) დირექტორმა, ბ. სემიონოვმა, ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებელთა კრებაზე 1880 წლის სექტემბერში განაცხადა: „სახალხო (საერო) სასწავლებლებში სწავლა უნდა იწყებოდეს და მთავრდებოდეს რუსულ ენაზე, რადგანაც ქართულ ენაზე არ არსებობს წიგნები და არც საჭირო ტერმინები“.

ასეთ კრიზისულ სიტუაციაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა რაფიელ ერისთავის (1824 – 1901 წწ) წერილმა (ერისთავი, 1880), რომელშიც ავტორი ამბობს, რომ ქართულ ენას საკმაოდ მოეპოვება ტერმინები, რომელთა ბაზაზე შეიძლება შეიქმნას ქართულენოვანი სახელმძღვანელოები.

ქართული სამეცნიერო ტერმინების არსებობის დასადასტურებლად რაფიელ ერისთავის წერილში ჩამოთვლილია მრავალი ტერმინი ბუნების რვა სამეფოდან: „საზოგადო ფიზიკისა და სამუნეჯიზო (ასტრონომიის) ლეოგრაფიიდან“, „არითმეტიკიდან და გეომეტრიიდან“, „საზომი და საწყაოსი“, „საექიმო ნაწილისა“, „ქიმიის და ფიზიკის“, „ზღვისა და შიგ ცურვის“, „ნავთ-მეუფროსეთა“, „სამხედრო და საომარისა“.

მამ, ისევ ისა სჯობს, ამბობს რაფიელ ერისთავი თავისი წერილის დასასრულს, რომ შეწყვიტოს ბ. სემიონოვმა ქართულ ენაზე სწავ-

ლეზის წინააღმდეგ ლაპარაკიო!

ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი „ბევრი“ მოცემულია არითმეტიკიდან და გეომეტრიიდან ტერმინებში: **ბევრი** – ათი ათასი, **ბევრის ბევრი** – ასი ათასი, **უშქარი** – ერთი მილიონი, **უშტი** – ათი მილიონი, **უშტისუშტი** – ასი მილიონი (ორბელიანი, 1993: 175; ავალიშვილი, 1920: 13; ცხაკაია, 1959: 9).

ახლა ბუნებრივად დაისმის კითხვა: რა დროიდან არსებობს არითმეტიკის ეს ტერმინები?

ქართულ ენაში ისინი უძველესი დროიდან არსებობდა (იუშკევიჩი, 1961: 323).

არაუგვიანეს, VII ან VI საუკუნეებისა ძველი წელთაღრიცხვით (ცხაკაია, 1959: 10), ვიდრე ქართული ანბანით ნუმერაცია ინდურ-არაბული ციფრებით არ შეცვალეს, რაც 974 წლის ერთ-ერთი ქართულ ხელნაწერში დასტურდება (ცხაკაია, 1959: 21-22; იუშკევიჩი, 1961: 323).

ანალოგიური მდგომარეობა იყო სომხურ და რუსულ ენებშიც (იუშკევიჩი, 1961: 320, 351). სამივე შემთხვევაში პირველი სპეციალური სახელწოდება შემოღებულია **ათი ათასისთვის**.

ახლა იმის შესახებ, თუ რომელ ისტორიულ წყაროებშია დადასტურებული აღნიშნული ტერმინები. **ბევრი** რომ ათი ათასის მნიშვნელობით იხმარებოდა თამარ მეფის დროს, კარგად ჩანს შემდეგი ისტორიული ტექსტიდან (ჩუბინიძე, ივლისი): „დიდმარხვა იდგა და აღდგომა ახლოვდებოდა, როცა დაქვრივებული თამარ მეფე გეგუთში გაემგზავრა. მეფეს ახლდნენ ძმები ზაქარია და ივანე მხარგრძელები. ეს რომ გაიგო ირანიდან არდებილის სულთანმა, სწრაფად შეკრიბა თავისი ლაშქარი, გადალახა მდინარე რახსი და შეუმჩნევლად მიუახლოვდა სომხურ ქალაქ ანისს.

დიდ შაბათს ანისის ტამარი სავსე იყო მორწმუნე მრევლით. ცისკრის მოახლოებისას, როცა ქალაქის კარი გააღეს, არდებილის სულთანმა ანისში შეიჭრა და ცოდვის კალო დაატრიალა.

ქართველი მემკვიდრე ასე აღწერს ამ ამბავს „**ერთი ბევრი და ორი ათასი** კაცი ეკლესიათა შინა მოიკლა“, ე.ი. არდებილის ვერაგმა სულთანმა იცოდა, რომ აღდგომა დღეს, სადღესასწაულოდ, თამარ მეფე ომისთვის ვერ მოიცლიდა და ანისში **თორმეტი ათასი** ადამიანი გაჟუჟა.

იმერეთში მყოფმა თამარ მეფემ და მხარგრძელებმა ეს ამბავი გაიგეს აღდგომიდან ერთი კვირის შემდეგ. თამარ მეფის თანხმობით, მხარგრძელებმა ჯარი შეკრიბეს ანისთან და სალაშქროდ დაიძრნენ

არდებილისკენ. წინასწარ გამოთვალეს და არდებილს იმ დროს მიაღ-
გნენ, როცა იქ „აიდი“, ანუ მუსლიმთა აღდგომა იდგა.

როგორც კი არდებილში ზეიმი დაიწყო, მუსლიმური წესის მი-
ხედვით, ზაქარია და ივანე მხარგმელები ქალაქში შეიჭრნენ, სულთა-
ნი მოკლეს, მისი ცოლ-შვილი დაატყვევეს, ხოლო მიზგიტებსა და მე-
ჩეთებში თორმეტი ათასი კაცი ამოწყვიტეს, ანუ სწორედ იმდენი, რამ-
დენიც სულთანმა ამოხოცა ანისის ეკლესიებში და ისევ ანისისკენ გა-
ბრუნდნენ“.

და კიდევ (ჩუბინიძე, აგვისტო): „მეთორმეტე საუკუნის ქართვე-
ლი ისტორიკოს-ჟამთააღმწერის ცნობით, 1226 წლის 9 მარტს, როცა
ჯალალ ედ-დინმა თბილისი დაიპყრო, ურჯულოებმა მეტეხის ხიდ-
თან ათბევრი ქართველი დახოცეს“.

ძველ ქართულში ბევრი აღნიშნავდა „ათი ათასს“ (ორბელიანი,
1993: 175; ავალიშვილი, 1920: 13; Цхакая, 1959: 9; Юшкевич, 1961: 323),
ხოლო ათბევრი კი – „ბევრის ბევრს“ (ორბელიანი, 1993: 175), ანუ იმა-
ვე ასი ათასს (ავალიშვილი, 1920: 13; Цхакая, 1959: 9). მაშასადამე, მე-
ტეხის ხიდთან მოწყობილ სისხლიან კალოს ასი ათასი ქართველი შე-
ეწირა.

ეს ამბავი ასეა აღწერილი „ათთა ბევრთა მოწამეთა ტროპარში“:
არა დასთრგუნეთ ხატი უფლისა იესოსი და უხრწნელისა დედისა მი-
სისა, არამედ ვითარცა კრავნი უბიწონი მისთვის დაიკვლენით, რო-
მელმან ხატებითა თავისითა საღმრთოთა პატივებით თქვენ. წამებისა
გვირგვინითა ღვთით მშვენიერად შეიმკენით და სისხლითა თქვენი-
თა ცოდვანი ერისანი წარხოცენით. წმინდანო ათბევრნო მოწამენო,
ევედრეთ ქრისტესა ღმერთსა შეწყალებად სულთა ჩვენთათვის. ამინ!

შევნიშნავთ, რომ ეს არის რუსუდანის მეფობის უმძიმესი ხანა
საქართველოსი (1222-1245 წწ).

სხვათა შორის, ჯალალ ედ-დინის 1226 წლის ვანდალური ქმე-
დება გაიმეორა თემურ-ლენგმა 1397 (1398) წელს ინდოეთში (Юшке-
вич, 1961: 108), როცა ასი ათასი ინდოელი მამაკაცი დახოცა საკუთარი
ცოლ - შვილის წინ (ჩუბინიძე, ნოემბერი).

დიდი რიცხვების სპეციალური სახელწოდებანი მოგონილი იყო
საომარი მიზნებისთვის: საიდუმლო ინფორმაცია მეომართა რაოდე-
ნობის შესახებ არ უნდა გამჟღავნებულიყო შიკრიკის მოკვლის შე-
მთხვევაშიც კი.

ქართული ანბანით რიცხვების ჩაწერის წესი კარგადაა ცნობილი
(ავალიშვილი, 1920: 12-13).

ვაჭართა კასტას კი, სხვებისთვის დაფარული გარიგებებისთვის მოგონილი ჰქონდა ხელის თითების ან თვით ხელის სხვადასხვა მდგომარეობა (იუშკევიჩი, 1961: 325-6).

აქ ზედმეტი არ იქნება იმის აღნიშვნა, რომ ლათინური mille იგივეა, რაც „ათასი“ (ალექსანდროვა, 1978: 78), ხოლო იტალიურ ენაში დაბოლოება one აძლიერებს მასთან მდგომ სიტყვას. ასე რომ, millione იგივეა, რაც „დიდი ათასი“, „მრავალი ათასი“. ამიტომ შესაძლოა, როცა მარკო პოლო (1254-1323 წწ) საუბრობს მილიონ ადამიანზე, მხედველობაში აქვს მრავალი ათასი ადამიანი (იუშკევიჩი, 1961: 351). ალბათ ანალოგიურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე ზემოაღწერილ სიტუაციებშიც.

რაფიელ ერისთავის ტერმინით, მეტეხის ხიდთან „ბევრის ბევრი“ ქართველი დახოცეს. ვფიქრობთ, რომ „ათბევრი“ უფრო მისაღებია, ვიდრე „ბევრის ბევრი“. ეს მით უფრო, რომ ქართველები ათი ათასზე ნაკლები რიცხვებისთვის იყენებდნენ შეკრების მეთოდს, ხოლო ათი ათასზე მეტი რიცხვებისთვის კი – გამრავლების მეთოდს (ცხაკაია, 1959: 9-10) და, მართლაც, ასი ათასი არის ათჯერ ათი ათასი, ანუ ათბევრი!

ამავე დროს რუსთველი რითმისთვის უპირატესობას ანიჭებს **ბევრის ბევრს** (სტროფი 269):

„ქალსა ცრემლი გარდმოსცვივდა ას-ნაკეცი, ბევრის-ბევრად;

მოახსენა: „მხეცთა თანა იარები მარტო ტევრად,

არას კაცსა არ იახლებ საუბრად და შემაქცევრად,

მას მაგითა ვერა არგებ, დღეთა შენთა ცუდად ლევ რად?“.

შენიშვნა: თუ **ნაკეცი** რუსთველისთვის ნიშნავს **ათასს**, მაშინ **ას-ნაკეცი** იქნება **ასი ათასი**, ისევე, როგორც **ბევრის-ბევრი** და **ათბევრი**¹.

ამგვარი ტერმინოლოგიური განსხვავების მიზეზი კარგად აქვს ახსნილი ვუკოლ ბერიძეს „მეოცე საუკუნემდე ტერმინოლოგიის დამუშავება კერძო საქმედ იყო მიჩნეული – მუშაობდა მხოლოდ ესა თუ ის ცალკე პიროვნება თავისი საკუთარი ინიციატივით“ (ბერიძე, 1952).

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ვუკოლ ბერიძეს ამავე ნაშრომის 29-ე გვერდზე აქვს ერთი უზუსტობა. იქ, სადაც ის ჩამოთვლის იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილ ტერმინებს: გონიერი, წენტილი (წერტილი), წირი, უპირატესი, უმეცრება, უმსგავსი და მრავალი სხვა.

¹ მდრ. **ბევრი, ბევრეული** (ი. აბულაძე, 1973).

მოცემულ შემთხვევაში **წენტილისა** და **წერტილის** ერთი და იმავე ტერმინად გვერდიგვერდ წარმოდგენა არასწორია. საქმე ის გახლავთ, რომ **წენტილი** საათის მეოთხედს ნიშნავს. მართლაც, მოვუსმინოთ დავით და ნიკო ჩუბინაშვილებს.

1) **წენტილი**, ჟამის ნაოთხალი, რუბი; 2) **წერტილი**, ნემსის წვერით ნაჩხვლეტი. წერისას კალმის წვერით დამჩნეული ნიშანი, გასაყოფად წერილთა პერიოდთა; 3) **ჟამი**, დრო, ხანი, ოცდამეოთხედი ნაწილი დღე-ღამისა, საათი (ჩუბინაშვილი, 1984)

1) **წენტილი**, ჟამის ნაოთხალი, რუბი; 2) **წერტილი** ნემსის წვერით ნაჩხვლეტი, კალმის წვერით დაჩნეული ნიშანი, ხმარებული წერილთა შინა გასაყოფად პერიოდთა, ანუ კერძო სიდიდისა, ურაოდენო და განუწვალელებელი; 3) **ჟამი**, დრო განსაზღვრული ოცდა მეოთხედი ნაწილი დღე-ღამისა, საათი. ჟამის ნაოთხალსა ეწოდების **წენტილი**, ანუ რუბი; 4) სხეული, ნივთი მექონი სამთა განფენილობათა: სიგრძედ, სივრცედ და სიღრმედ. დასაბამი სხეულისა არს **წერტილი** ურაოდენო, არა მექონი რიცხვისა გინა საზომისა; რა წერტილი წარზიდო, შეიქმნების **ხაზი**, ანუ **ღრამი**, მექონი სიგრძისა უსივრცოდ, ხოლო **ხაზი** მოავლო მრგვალად ანუ კუთხეებად, მაშინ საშუალო განფენილობა მისი განიზომების სიგრძედ და სივრცედ. ამას ეწოდების ეპიფანია, საჩინო, ზედსაჩინო, ზედაპირი და სიფრიფანა. რა ჟამს **ეპიფანია** განზრქელდეს კერძოებითა და ნაკვთებითა, მაშინ შენივთდების სხეული (ჩუბინაშვილი, 1961)

დაბოლოს, მივუბრუნდეთ რაფიელ ერისთავის ზემოაღნიშნულ ნაშრომს, რომელშიც პლანეტები თავიანთი ორბიტებით მოცემულია შემდეგი სქემით: Название планет - Орбита планет. მაგალითად, ასე: **მზე – კოჭიმელი – Солнце, მთვარე – ჭირანო – Луна** და ა.შ.

ამგვარმა, სიზუსტეს მოკლებულმა განლაგებამ სიტყვათა სამეულისა, გამოიწვია შინაარსობრივი უზუსტობა: თითქოს **მზეს** ერქვას **კოჭიმელი**, რადგანაც სიტყვა **კოჭიმელი** მოქცეულია ერთი და იმავე ფიზიკური სხეულის ქართულ და რუსულ სახელებს შორის. ასევე, თითქოს **მთვარეს** ერქვას **ჭირანო**. არადა, **კოჭიმელი** ჰქვია **მზის** ორბიტას, ხოლო **ჭირანო** კი – **მთვარის** ორბიტას. ეს უზუსტობა აისახა სხვა შრომებშიც (იორდანიშვილი, 1968 : 108; იორდანიშვილი, 2015 : 143).

აქ მანუგეშებელია დიდი სულხან-საბა ორბელიანის ბრძნული გამონათქვამი: „ერთისა და ორის კლებისათვის ნუ დაიწუნებთ, სრული გვიან საპოვნარია“.

სრული შესაბამისობა მოცემულია კონსტანტინე (კოტე) ყიფიანის ლექსიკონში: **Луна – მთვარე**, მისი ორბიტა **ჭირანო**, **Солнце – მზე**, მისი ორბიტა **კოჭიმელი**¹.

ლიტერატურა

აბულაძე, 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973.

ავალიშვილი, 1920 – იოს. ავალიშვილი, არითმეტიკის სახელმძღვანელო, ნაწილი I, ტფილისი.

ბერიძე, 1952 – ვუკოლ ბერიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიისათვის, ჟურნ. „მეცნიერება და ტექნიკა“, №7.

ერისთავი, 1880 – რაფიელ ერისთავი, რაოდენათ მართალია, რომ ქართულს ენას სიღარიბე შესწამეს, „დროება“, №212.

იორდანიშვილი, 1968 – ლ. იორდანიშვილი, რ. ერისთავის ტერმინოლოგიური შრომები, იბერიულ-კავკასიური ენები, XVI.

იორდანიშვილი, 2015 – ლალი იორდანიშვილი, რაფიელ ერისთავის ენა, თბილისი.

ორბელიანი, 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბილისი.

ქსე, 1977 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 3, თბილისი.

ყიფიანი, 1896 – Конст. Димит. Кипиани, Русско-Грузинский словарь по Астрономии, Зоологии, Минералогии и разных терминов и технических слов, Тифлис.

ჩუბინაშვილი, 1984 – დავით ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.

ჩუბინაშვილი, 1961 – ნიკო ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ჩუბინიძე, ივლისი – დიტო ჩუბინიძე, როგორ აიღეს სომხების სისხლი ქართველებმა არდებილში, გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 2017, №28, გვ.36.

¹ იხ. აქვე, გვ. 212-224

ჩუბინიძე, აგვისტო – დიტო ჩუბინიძე, ჯალალ ედ-დინის მიერ ასი ათასი ქართველისთვის თავის მოკვეთა, გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 2017, №32, გვ.28.

ჩუბინიძე, ნოემბერი – დიტო ჩუბინიძე, საქართველოს ომები, გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 2017, №45, გვ.30.

ალექსანდროვა, 1978 – Н.В. Александрова, Математические Термины, Москва.

ცხაკაია, 1959 – Д.Г. Цхакая, История математических наук в Грузии с древних времен до XX века, Тбилиси.

იუშკევიჩი, 1961 – А.П. Юшкевич, История математики в средние века, Москва.

Omar Dzagnidze

About a term “bevri”

Summary

The usage of Indian-Arabian numbering, based on ten numerical marks: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,0 and on positional principle is evidenced by Georgian architectural monuments of the X and XI centuries A.D. Up to this period, starting from the VI century B.C. we used alphabetic numbering: *ati* =10, *asi* =100, *atasi* =1000, *bevri* =10000, *atbevri* = *bevr̄is bevri* =100000, *ushkari* = 1000000, *usht'i* = 10000000, *usht'is usht'i* = 100000000.

The present paper considers some military actions of XIII century with participation of armed forces amounting to *erti bevri* + *ori atasi* = 12 thousand and *atbevri* = *bevr̄is bevri* = 100 thousand, where *erti*=1 and *ori* =2.

Besides, you can find *bevr̄is bevri* with Rustaveli's poem, in the first line of the couplet 269.